

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکدهٔ الهیات و معارف اسلامی

پایان‌نامه‌ی دوره‌ی کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی

عنوان:

مبانی فلسفی - کلامی

آموزه‌های توحیدی امام رضا (ع)

استاد راهنما:

دکتر علی اله‌بداشتی

استاد مشاور:

دکتر احمد عابدی

نگارنده:

زین‌العابدین فرهادی

۱۳۸۷ / ۱۶ / ۲۷

بهار ۱۳۸۷

۱۰۴۶۵۶

تاریخ: ۱۱/۱/۸۷
 شماره: ۱۳۲۰۷
 پیوست:

بررسی

« صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد »

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر «عجل الله تعالی فرجه الشریف»

جلسه دفاعیه پایان نامه آقای : زین العابدین فرهادی

رشته: فلسفه و کلام اسلامی

تحت عنوان : « مبانی فلسفی کلامی آموزه های توحیدی امام هشتم (ع) »

با حضور هیأت داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ ۱۲/۳/۸۷ تشکیل

گردید .

در این جلسه، پایان نامه با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت و نامبرده نمره با عدد

۱۷/۸۱ با حروف: هفدهم و سه

با درجه : عالی بسیار خوب خوب قابل قبول دریافت نمود .

نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبه علمی	امضاء
علی الهباشتی	استاد راهنما	استادیار	
أحمد عابدی	استاد مشاور	استادیار	
سید أحمد شاهرخی	استاد ناظر	مربی	
عسگر دیرباز	استاد ناظر	استادیار	
عسگر دیرباز	نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی	استادیار	

(مدیر امور آموزش و تحصیلات تکمیلی)
 نام و امضاء:

معاون آموزشی و پژوهشی دانشکده
 نام و امضاء:

نشانی:
 قم، جاده قدیم اصفهان،
 دانشگاه قم
 کدپستی: ۳۷۱۶۱۴۶۶۱۱
 تلفن: ۲۸۵۳۳۱۱
 دورنویس:
 معاونت آموزشی ۲۸۵۵۶۸۴
 معاونت اداری ۲۸۵۵۶۸۶
 معاونت دانشجویی ۲۸۵۵۶۸۸

تقديم به:

روح پدر عزیز

و

مادر و همسر مهربانم

تقدیر و تشکر:

از اساتید گرانقدر خود جناب دکتر علی‌الهداشتی و دکتر احمدعابدی که با راهنمایی‌ها و مشاوره‌های خویش، اینجانب را در تهیه و ارائه هر چه بهتر تحقیق حاضر یاری نمودند، همچنین از مسئولان و دست‌اندرکاران آموزشی و تحصیلی دانشگاه قم که با همکاری‌ها و مساعدت‌های خویش، زمینه‌های پیشرفت و ارتقای علمی حقیر را فراهم کردند، کمال تشکر و قدردانی را داشته و از صمیم قلب از همگی این عزیزان سپاسگزارم.

چکیده

مباحث مربوط به وجود خداوند سبحان و توحید و صفات او جلّ جلاله و... از مهم‌ترین مباحث فلسفه اسلامی است؛ و از طرفی شناخت خداوند سبحان تنها در حیطه توان بندگان مخلص و اولیای خاص الهی است. یکی از بارزترین مصادیق بندگان مخلص و اولیای خاص الهی، حضرت رضا(ع) است که به دلیل شرایط خاص سیاسی و فرهنگی دوران خود سهم بسزایی را در معرفی الهیات بمعنی الاخص خصوصا مساله توحید که از مهمترین و اساسی‌ترین مباحث آن است، دارند. در این تحقیق پس از بررسی آموزه های توحیدی آن حضرت و تبیین مبانی فلسفی و کلامی آن آموزه ها، یافته های اصلی تحقیق را می توان بدین گونه بیان کرد:

وجود خداوند سبحان، وجودی است محض که از ازل موجود بوده است. خالق جهان، یگانه ای است که شریک ندارد. واجب تعالی، یگانه ای است که دومی ندارد. واجب الوجود از امور عدمی مبرا بوده و اساسا سلب این امور از خدای متعال از نوع سلب نقص از کمال محض است و از این جهت امور عدمی از صفات سلبی بشمار می آیند. اوصاف کمال نامتناهی، عین ذات خداوند سبحان است و زائد بر ذات نیستند. همانگونه که صفات کمال، امور وجودی و عین ذات خداوند هستند، هر یک از آن صفات نیز عین یکدیگرند. هیچ چیز در عالم خارج ایجاد نمی شود مگر آنکه قضا و قدر خدای متعال بر آن حکم کند. انسان به لحاظ برخورداری از اراده و اختیار، فاعل قریب افعال خود است و مبادی عالی فعل که در نهایت به خداوند سبحان می رسد، در حقیقت فاعلهای متوسط و بعید فعل انسان هستند. و ...

کلیدواژه ها: توحید، توحید ذاتی، توحید صفاتی، توحید عملی، توحید افعالی.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
۳	بیان مساله.....
۳	اهداف پژوهش.....
۳	اهمیت پژوهش.....
۴	سوالات تحقیق.....
۴	فرضیات تحقیق.....
۵	پیشینه تحقیق.....
۵	روش تحقیق.....
۶	کلیات تحقیق.....
۷	فصل اول: گذری به دوران امامت امام رضا(ع).....
۸	بخش اول: مروری بر زندگانی امام رضا(ع).....
۱۵	بخش دوم: اوضاع سیاسی و فرهنگی دوران امامت امام رضا(ع).....
۱۵	۱-۲. اوضاع سیاسی.....
۱۵	۱-۱-۲. روی کار آمدن عباسیان.....
۱۷	۲-۱-۲. موضع عباسیان در قبال علویان.....
۱۸	۳-۱-۲. مواضع سیاسی امام(ع) در برابر عباسیان.....
۲۱	۲-۲. اوضاع فرهنگی.....
۲۲	۱-۲-۲. فرقه‌های کلامی مهم دوران امام رضا(ع).....
۲۳	۱-۱-۲-۲. فرقه مجبره.....
۲۳	۲-۱-۲-۲. فرقه قدریه.....
۲۴	۳-۱-۲-۲. فرقه اهل حدیث.....
۲۵	۴-۱-۲-۲. فرقه واقفیه.....

۲۵ فرقه غلات..... ۲-۲-۱-۵
۲۶ فرقه دهریون..... ۲-۲-۱-۶
 ۲-۲-۲. مواضع فرهنگی امام(ع) در برخورد با فرقه‌ها و
۲۶ گروه‌های منحرف.....
۲۸ بخش سوّم: زمینه طرح مباحث فلسفی در زمان امام رضا(ع).....
۲۸ ۱-۳. پیشینه تفکر فلسفی.....
۲۹ ۲-۳. نهضت ترجمه.....
۳۰ ۳-۳. ادوار ترجمه.....
۳۰ ۱-۳-۳. ترجمه در دوره امویان.....
۳۰ ۲-۳-۳. ترجمه در دوره عباسیان.....
۳۱ ۴-۳. مترجمان بزرگ.....
۳۳ ۵-۳. تأثیرپذیری گروه‌های کلامی از ترجمه علوم عقلی.....
۳۵ فصل دوّم: توحید.....
۳۶ بخش اول: توحید در لغت و اصطلاح و ابعاد آن.....
۳۶ ۱-۱. معانی لغوی توحید، واحد و آخذ.....
۳۶ ۱-۱-۱. معنای لغوی توحید.....
۳۷ ۲-۱-۱. معنای لغوی واحد.....
۳۸ ۳-۱-۱. معنای لغوی آخذ.....
۴۰ ۲-۱. معنای اصطلاحی توحید.....
۴۰ ۳-۱. توحید و ابعاد آن.....
۴۴ بخش دوّم: توحید در کلمات امام رضا(ع).....
۴۴ ۱-۲. اهتمام امام رضا(ع) به برهان‌های عقلی و فلسفی.....
۴۵ ۲-۲. اهمیت شناخت خداوند در سخنان امام رضا(ع).....
۴۷ ۳-۲. راه‌های شناخت خداوند در سخنان امام رضا(ع).....
۴۷ ۱-۳-۲. راه طبیعت.....
۴۸ ۲-۳-۲. راه فطرت.....

۴۸ ۲-۳-۳. راه عقل
۴۹ ۲-۴. اثبات خداوند در سخنان امام رضا(ع)
۴۹ ۲-۴-۱. برهان نظم
۴۹ ۲-۴-۱-۱. تعریف نظم
۴۹ ۲-۴-۱-۲. نظم جهان
۵۲ ۲-۴-۱-۳. تقریر برهان
۵۴ ۲-۴-۲. برهان فطرت
۵۴ ۲-۴-۲-۱. تعریف فطرت
۵۶ ۲-۴-۲-۲. ویژگی‌های امور فطری
۵۷ ۲-۴-۲-۳. تقریر برهان
۵۸ ۲-۴-۳. برهان حرکت
۵۹ ۲-۴-۳-۱. تعریف حرکت
۵۹ ۲-۴-۳-۲. لوازم حرکت
۶۱ ۲-۴-۳-۳. حرکت در پهنه هستی
۶۱ ۲-۴-۳-۴. تقریر برهان
۶۳ ۲-۴-۴. برهان حدوث
۶۳ ۲-۴-۴-۱. تعریف قدیم و حادث
۶۴ ۲-۴-۴-۲. تعریف حدوث و قدم زمانی
۶۴ ۲-۴-۴-۳. تعریف حدوث و قدم ذاتی
۶۵ ۲-۴-۴-۴. حدوث جهان
۶۵ ۲-۴-۴-۵. تقریر برهان
۶۷ ۲-۴-۵. برهان امکان و وجوب
۶۷ ۲-۴-۵-۱. تعریف وجوب، امتناع و امکان
۶۹ ۲-۴-۵-۲. اقسام وجود
۷۰ ۲-۴-۵-۳. تقریر برهان

۷۴ فصل سوّم: توحید نظری.....
۷۵ بخش اول: توحید ذاتی.....
۷۵ ۱-۱. ضرورت بحث از توحید خداوند.....
۷۷ ۲-۱. مفهوم توحید خداوند.....
۸۰ ۳-۱. اقسام توحید خداوند.....
۸۰ ۴-۱. توحید ذاتی.....
۸۰ ۱-۴-۱. معنای توحید ذاتی.....
۸۲ ۱-۴-۲. توحید ذاتی در سخنان امام رضا(ع).....
۸۳ ۱-۴-۳. ادله توحید ذاتی خداوند در سخنان امام رضا(ع).....
۸۷ بخش دوم: توحید صفاتی.....
۸۷ ۱-۲. معنای توحید صفاتی.....
۸۸ ۲-۲. توحید صفاتی در سخنان امام رضا(ع).....
۸۹ ۳-۲. ادله توحید صفاتی خداوند در سخنان امام رضا(ع).....
۹۱ ۴-۲. بررسی دیدگاههای مختلف درباره صفات خداوند.....
۹۲ ۱-۴-۲. دیدگاه تشبیه.....
۹۵ ۲-۴-۲. دیدگاه تنزیه.....
۹۸ ۳-۴-۲. دیدگاه اثبات.....
۱۰۲ ۵-۲. اقسام صفات خداوند.....
۱۰۲ ۱-۵-۲. صفات ثبوتی ذاتی.....
۱۰۳ ۲-۱-۵-۲. علم.....
۱۰۵ ۲-۱-۵-۲. قدرت.....
۱۰۷ ۳-۱-۵-۲. حیات.....
۱۰۸ ۲-۵-۲. صفات ثبوتی فعلی.....
۱۰۹ ۱-۲-۵-۲. اراده.....
۱۱۲ ۳-۲-۵-۲. سمیع و بصیر.....

۱۱۳ ۲-۵-۳. صفات سلبی
۱۱۴ ۲-۵-۳-۱. نفی حرکت و تغییر
۱۱۵ ۲-۵-۳-۲ و ۳. نفی زمان و مکان
۱۱۶ ۲-۵-۳-۴. نفی رؤیت
۱۱۷ ۲-۵-۳-۵. نفی جسم
۱۱۸ بخش سوم: توحید افعالی
۱۱۸ ۳-۱. معنای توحید افعالی
۱۲۰ ۳-۲. توحید افعالی در سخنان امام رضا(ع)
۱۲۱ ۳-۳. ادله توحید افعالی خداوند در سخنان امام رضا(ع)
۱۲۴ ۳-۴. افعال خداوند
۱۲۴ ۳-۴-۱. ضرورت بحث از افعال خداوند
۱۲۵ ۳-۴-۲. قضا و قدر
۱۲۵ ۳-۴-۲-۱. مفهوم قضا و قدر
۱۲۷ ۳-۴-۲-۲. اقسام قضا و قدر
۱۳۰ ۳-۴-۲-۳. دیدگاه جبریه
۱۳۱ ۳-۴-۲-۴. دیدگاه قدریه
۱۳۲ ۳-۴-۲-۵. دیدگاه امامیه
۱۳۵ ۳-۴-۳. جبر و اختیار
۱۳۶ ۳-۴-۳-۱. دیدگاه جبریه
۱۳۸ ۳-۴-۳-۲. دیدگاه مفوضه
۱۴۱ ۳-۴-۳-۳. دیدگاه امامیه
۱۴۴ فصل چهارم: توحید عملی
۱۴۵ ۱. معنای توحید عملی
۱۴۶ ۲. ابعاد توحید عملی
۱۴۶ ۲-۱. توحید در عبادت
۱۴۸ ۲-۲. توحید در اطاعت

۱۴۸ ۲-۳. توحید در استعانت
۱۴۹ ۲-۴. توحید در خشیت
۱۵۰ ۲-۵. توحید در رجا
۱۵۰ ۲-۶. توحید در محبت
۱۵۱ نتیجه‌گیری و پیشنهاد
۱۵۳ فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

گرچه علوم و معارف الهی همواره توسط محققان و متفکران در حال تعمیق و توسعه است، لیکن تا علوم آسمانی و معارف وحیانی از مجرای پرفیض ولایت جاری نشود و در دشت قلوب و صحرای نفوس، دفینه‌های عقول را آشکار نسازد، نه سامانی برای آن علوم می‌توان تصور کرد و نه به امنیت علمی و ثبات عملی آن معارف می‌توان امید داشت. همانطور که نقش امام و ولی در جامعه، ضمن هدایت و حمایت، موجب اطمینان و آرامش و مایه نجات از هر نوع اضطراب و نگرانی است، چهره و وجه علمی امام و ولی آسمانی نیز در جهت ثبات و امنیت معرفتی نقش مؤثر، بلکه تعیین‌کننده دارد.

یکی از مهم‌ترین جنبه‌های علمی امام معصوم، همانا نگرش عقلی و فلسفی به پدیده‌هاست، جهتی که نوابغ و مغزهای متفکر بشری، همواره در این راه معرفتی اظهار عجز و ناتوانی کرده، خود را وامدار آموزه‌های وحیانی و تعالیم آسمانی می‌دانند.

بدون شک تلاش‌های بی‌شمار و مجاهدت‌های بی‌مثال فلاسفه و متکلمین در طول تاریخ ستودنی و ارج نهادنی است، لیکن طبق قاعده فوق، نه سامان کلامی و فلسفی در این علوم می‌توان جست و نه امنیت علمی و آسایش عملی می‌توان در آنها سراغ گرفت، بلکه تنها تکیه‌گاه و یگانه معتمد این علوم که به مهر تصدیق و خاتم تأیید وابسته است، زمانی امکان‌پذیر است که سلطانی الهی و آسمانی که دستی به زمامداری دین دارد و دستی به زعامت دنیا بوسیله معرفت، همه این‌گونه علوم را زیر پر خود در آورد و پس از گذراندن از گذرگاه میزان ذاتی خود، آنها را تأیید و یا تکذیب نماید.

یکی از حساس‌ترین جلوه‌های معرفت که در طول تاریخ، نوابغ و شاخص‌ترین انسانها، همانند سقراط، افلاطون، ارسطو، فارابی، بوعلی، خواجه نصیرالدین طوسی، ملاصدرا و دیگران را به خود مشغول داشته، و نظرات و افکار عالی آنان را به سوی آن سوق داده، همانا جلوه‌گاه معرفتی فلسفه و کلام است؛ مبشرهای مختلف و اقطار

متفاوت، شاهد صدق مدعاست که علیرغم نقاط اشتراک فراوان، نه نظرات سامانی یافته و نه آرامش علمی یا عملی به بار آورده، بلکه همواره در معرض تلاطم و دگرگونی است. اما دستی ملکوتی از آستین ملکی بیرون آمد و سلطان دین و دنیا شد و با نشان دادن رخی، عالمی را روشن و منور ساخت و کدورت‌های معرفتی و تیرگی‌های علمی را کنار زد و در یک مجلس شبهاات غرب را با اشتباهات شرق به زباله جهل ریخت و علم خالص و معرفت ناب را عرضه کرد. حضرت علی بن موسی الرضا(ع) که نامش تلالؤ آفرین است، در مدت کوتاه زمانی، به اندازه تمام تاریخ فضا را روشن کرده، هم جهالت گذشتگان را برملا نمود و هم ضلالت آیندگان را نمودار ساخت؛ اکنون فرمایشات آن حضرت سند زنده علوم مختلف از جمله فلسفه و کلام است.

حضرت رضا(ع) به واسطه شرایط خاص سیاسی و فرهنگی دوران خود و ورود فلسفه یونان به جهان اسلام، سهم بسزایی را در معرفی الهیات بالمعنی الاخص (فلسفه الهی) دارند.

سخنان گهربار و حکیمانه آن حضرت مملو از استدلالها و براهینی است که در عالی ترین سطح مطرح شده و به اثبات مسائل خاص این نوع الهیات، پرداخته است. و بسیاری از مباحث عمیق و مشکل آن را که دانشمندان زمان آن حضرت در حلش درمانده بودند، به بهترین وجه ممکن حل کرده است.

تحقیق حاضر، کوششی است که در این راستا صورت گرفته است تا به لطف الهی و عنایات خاصه حضرت رضا(ع) گامی هر چند کوچک در معرفی آموزه‌های توحیدی از نگاه آن حضرت - که نگاهی خطاناپذیر و حکیمانه است - برداشته شده باشد.

در پایان نهایت حمد و سپاس خود را به درگاه بیکران و پرفیض الهی که توفیق انجام چنین تحقیقی را نصیب این حقیر کرد، ابراز داشته و توفیق همگان را از درگاه احدیت خواهانم.

بیان مسأله

در تحقیق حاضر، سعی بر آن شده است تا آموزه‌های توحیدی حضرت رضا(ع)، تبیین فلسفی و کلامی گردد. به عبارت دیگر فرمایشات آن حضرت در زمینه توحید و مراتب آن، براساس مبانی فلسفی و کلامی، تشریح گردد.

اهداف پژوهش

یکی از مسائل خاص الهیات بالمعنی الاخص که از مهمترین و اساسی‌ترین مباحث آن می‌باشد، مسئله توحید می‌باشد. چرا که فرقه‌های مذهبی در اثبات واجب‌الوجود، دچار انحراف نگشته و همگی وجود آن را تصدیق می‌کنند ولی در مقوله توحید واجب‌الوجود و مراتب آن، برخی از فرقه‌های مذهبی، منحرف شده و موجب انحرافات در جامعه اسلامی گردیده‌اند.

حضرت رضا(ع) نیز در بسیاری از سخنان گهربار و مناظرات خویش، بدین امر گوشزد نموده و در جهت رفع جهالت و انحراف از گروه‌ها و فرقه‌های یاد شده، مطالبی ارزنده فرموده‌اند که در این تحقیق منظور و مقصود، واقع گردیده است.

اهمیت پژوهش

از آنجا که از طرفی توحید یکی از اصول مهم و از ضروریات دین اسلام به شمار می‌رود و از طرفی دیگر برخی از فرقه‌های مذهبی، به درستی مفاهیم عمیق آن را در نیافته‌اند و لذا موجب انحرافات در جامعه اسلامی گردیده‌اند لذا به نظر می‌رسد که پرداختن به این مسأله، بسیار ضروری باشد.

سوالات تحقیق

۱. آموزه های توحیدی حضرت، در توحید نظری چیست؟
۲. آیا توحید ذاتی به معنای نفی هر گونه کثرت و ترکیب از ذات خداوند است؟
۳. چه صفاتی صفات ذاتی خداوند شمرده می شوند؟
۴. آیا صفات خداوند عین ذات او و عین یکدیگرند؟
۵. توحید در افعال الهی به چه معناست؟
۶. توحید عملی چیست و اقسام آن کدامند؟
۷. متکلمان معتزلی و اشعری چه دیدگاههایی در توحید صفاتی و افعالی دارند؟ همراه با نقد و بررسی آن دیدگاهها بر اساس سخنان توحیدی امام رضا(ع).

فرضیات تحقیق

۱. بر اساس سخنان حضرت رضا(ع) در باب توحید، توحید ذاتی به معنای نفی هر گونه کثرت و ترکیب است.
۲. صفات خداوند عین ذات او و عین یکدیگرند.
۳. توحید افعالی یعنی خداوند همانگونه که در ذات شریک ندارد، در فاعلیت نیز شریک ندارد و هر فاعل و سببی نه تنها در حقیقت خود و وجود خود، بلکه در تاثیر و فاعلیت خود، قائم به اوست و تنها فاعل حقیقی و واقعی اوست.
۴. بر اساس کلمات حضرت، واجب تعالی یگانه و بی همتاست چه در ذات و چه در صفات و چه در افعال بر خلاف نظر متکلمین اشاعره.
۵. توحید عملی داشتن به این معناست که انسان چه در عبادت و چه در افعال و نیات تنها برای خدا بیندیشد و تنها او را عبادت کند و تنها برای او عمل کند.

پیشینه تحقیق

تحقیقاتی که تاکنون در این زمینه انجام گرفته است در قالب مقاله و به صورت پراکنده بوده و مهمترین آنها مقاله‌ای است تحت عنوان «علی بن موسی الرضا(ع) و فلسفه الهی» که توسط حضرت آیه‌الله جوادی آملی به رشته تحریر در آمده و در کنگره جهانی حضرت رضا(ع) ارائه شده است. و اکنون به صورت کتابی مستقل منتشر گردیده است. اما بدیهی است که این مقدار از تحقیق اگر چه بسیار ارزشمند است اما کافی نبوده و نیاز به تحقیقات بیشتری در این زمینه می‌باشد. زیرا در مقاله مذکور به فلسفه الهی از منظر امام رضا(ع) پرداخته شده و گویا است که به صورت کلی و اجمالی به بررسی مسئله توحید اهتمام ورزیده شده است. لذا، ضرورت داشت در کنار این تحقیقات، تحقیقات دیگری نیز انجام پذیرد تا نظرات آن حضرت در خصوص مسأله توحید و مراتب آن همراه با تبیین فلسفی و کلامی آن بیش از پیش استخراج و تشریح گردد.

روش تحقیق

روش انجام این تحقیق بدین گونه بوده است که ابتدا با انجام مطالعه مقدماتی، منابع موجود و معتبر - که در بخش منابع ذکر شده‌اند - شناسایی شده و فهرستی از سخنان آن حضرت در زمینه توحید و مراتب آن استخراج گردیده است. پس از آن، فهرست تهیه شده مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته، آنگاه با ادغام بعضی از مباحث در یکدیگر، عناوین اصلی در چهار فصل همراه با مباحث مربوط به هر کدام تنظیم شده است. سپس بر اساس فصل‌ها و بخش‌های مشخص شده، مطالعه منابع و فیش‌برداری از آنها آغاز شده و پس از اتمام فیش‌برداری و تجزیه و تحلیل آن‌ها، مطالب جمع‌آوری شده در مورد هر فصل و مبحث، تنظیم و تدوین گردیده است.

کلیات تحقیق

مجموعه مباحث مطرح شده در چهار فصل به قرار زیر می‌باشد:

در فصل اول، تحت عنوان «گذری بر دوران امامت امام رضا(ع)» به مهمترین فرازهای زندگی آن حضرت از تولد تا شهادتشان در بخش اول اشاره شده است. اوضاع سیاسی و فرهنگی دوران حضرت و مواضع ایشان در قبال این اوضاع در بخش دوم این فصل، گنجانده شده است. بیان زمینه طرح مباحث فلسفی در زمان امام رضا(ع) و شروع نهضت ترجمه در آن زمان و تأثیرپذیری گروه‌های کلامی از این نهضت، موضوعی است که در بخش سوم این فصل، بدان پرداخته شده است. در فصل دوم، تحت عنوان «توحید» به بررسی معانی لغوی و اصطلاحی توحید و ابعاد و حدنصاب آن در یک بخش مستقل پرداخته شده، همچنین اهمیت شناخت واجب‌الوجود و راه‌های آن و مهمترین براهین اثبات واجب تعالی که شامل برهانهای نظم، فطرت، حرکت، حدوث و امکان و وجوب می‌باشد، براساس سخنان امام رضا(ع) تحت بخش دوم ارائه گردیده است.

در فصل سوم، به بیان و بررسی توحید نظری، اقسام و مراتب آن، (توحید ذاتی، صفاتی و افعالی) معنی و مفهوم آنها و ادله اثبات آنها، براساس سخنان امام رضا(ع)، همچنین نقد و بررسی آراء اشاعره و معتزله در توحید صفاتی و افعالی بر مبنای کلمات امام رضا(ع)، در سه بخش، پرداخته شده است.

و در فصل چهارم، توحید عملی، معنا و ابعاد آن، ارائه گردیده است.

فصل اول:

گذری به دوران امامت امام رضا (ع)

بخش اول:

مروری بر زندگانی امام رضا(ع)

پدر امام رضا(ع) حضرت موسی بن جعفر(ع) و مادرش بانویی بزرگوار به نام «نجمه» است که نامهای دیگری از قبیل «تکتّم» «طاهره»، «خیزران» و... نیز داشته و هر کدام به مناسبتی به ایشان اطلاق می شده است.^۱

در عیون اخبار الرضا(ع) آمده است که: «حمیده مصفاة» مادر ابوالحسن موسی بن جعفر(ع) روزی به فرزند خویش حضرت موسی بن جعفر(ع) روی کرده و گفت: پسرم تکتّم، زنی است که بهتر از او زنی ندیده‌ام و شک ندارم که خدای متعال نسل او را پاکیزه گرداند. او را به تو بخشیدم و از تو می خواهم درباره اش به نیکی رفتار کنی و هنگامی که حضرت رضا(ع) را بدنیا آورد نامش را «طاهره» گذاشت.^۲

بیشتر علماء و مورخان تولد آن حضرت را در سال ۱۴۸ ه.ق می دانند.^۳ یعنی همان سالی که جدّ بزرگوارش امام صادق(ع) به شهادت رسید ایشان در مدینه دیده به جهان گشوده‌اند. امام موسی بن جعفر(ع) از قول پدر بزرگوارش در این باره می فرماید: «پدرم جعفر بن محمد بارها به من فرمودند: عالم آل محمد(ص) در صلب تو قرار دارد و کاش من او را درک می کردم، او همان امیر مؤمنان(ع) است».^۴

۱. محمد بن جریر بن رستم الطبری، دلائل الامامة (قم: منشورات الرضی، [بی تا])، ص ۸۳.

۲. محمد بن علی بن الحسین بن بابویه القمی الصدوق، عیون اخبار الرضا(ع) (بیروت: مؤسسه الاعلمی، ۱۴۰۴ ه.ق)، ج ۱، ص ۲۴.

۳. محمد باقر المجلسی، بحار الانوار (بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۵ ه.ق)، ج ۲۹، ص ۲.

۴. عباس المحدث القمی، الانوار البهیة (قم: منشورات الرضی، ۱۳۶۴)، ص ۱۷۶.